

Великі хижі в Україні — від розрізнених досліджень до системи моніторингу: особливості й ключові віхи

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
Email: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Large carnivorans in Ukraine—from scattered studies to a monitoring system: specifics and key milestones. — The entire available body of data on the history and organisation of research, monitoring, and conservation of large carnivorans in Ukraine is considered. The composition of the group of ‘large carnivorans’, which includes the largest species of all existing families (four species historically and three species currently), is characterised. The key features of this group are described, including the concept of apex predators, degrees of rarity, and existence on large areas. The main stages of development of knowledge and activities related to large carnivorans are considered by five topics: monographs and dissertations, conferences and workshops, organisational and media activities, international initiatives, and current activities. All topics are accompanied with references to review works, monographs, and article collections.

Вступ

Тема дослідження великих хижих є в Україні дуже давньою, як і знання про них — від фольклорних до суто наукових. Це пов’язано з визначною роллю таких звірів у житті природи і в житті людини. У спектрі дослідницької уваги до цієї групи звірів є як аутоекологічні особливості видів, так і їхня популяційна біологія і поведінка, як роль великих хижих у регуляції чисельності видів-жертв, так і моделювання динаміки в системі «хижак–жертва», закономірності біотопного і географічного поширення.

В останні десятиліття значно активізувалися зусилля щодо розвитку спостережень за популяціями хижих, як у формі фонового моніторингу, так і активного збору даних через радіомаяки та фотопастки, генетичні проби тощо. Все це набуло розвитку і в практиці моніторингу великих хижих в Україні [напр. Гащак 2008; Gashchak *et al.* 2022; Коваль & Шеверя 2025].

Розпочавши активність подібних досліджень у 2000 р. [Загороднюк & Шквиря 2001; Загороднюк *et al.* 2002], передусім завдяки наполегливості нашого поліського колеги Сергія Жили, який організував щонайменше вісім семінарів і польових шкіл з вивчення великих хижих і підготував монографію про вовка [Жила 2009], на сьогодні ми маємо велику кількість фахівців, які добре знають і досліджують тему моніторингу великих хижих.

Обсяг поняття

Великі хижі — це екологічна група, хижі (Ferae) з ряду псоподібних (Caniformes = Carnivora). Все це великорозмірні тварини, найбільші у складі відповідних родин. У складі фауни України такими є чотири види:

- 1) рись євразійська, *Lynx lynx* (L., 1758), родина котові (Felidae),
- 2) вовк, *Canis lupus* L., 1758, родина псові (Canidae),
- 3) ведмідь бурий, *Ursus arctos* L., 1758, родина ведмедеві (Ursidae),
- 4) росомаха тайгова, *Gulo gulo* (L., 1758), родина мустелові (Mustelidae).

Таксономія й номенклатура тут наводяться за прийнятою в Українському теріологічному товаристві системою [Загороднюк & Ємельянов 2012]. Відповідно до контексту тут і в окремих статтях цього збірника праць можуть використовуватися родовидові назви, без видових означень (наприклад, «рись»), що пов'язано з монотиповістю родів у обсязі фауни України.

В різні періоди ці види входили до складу фауни України або зникали. Так, останні знахідки росомахи датовані 1880–1920 роками, і вид більше не відновлювався. Ведмеда наводили як зниклий вид, у період, коли прикарпатські області не були у складі України, а рись згадували як фактично зниклий вид [Мигулін 1938]. Незмінно стабільною залишалася лише популяція вовка, якому в Україні ніколи не загрозовало знищення.

На сьогодні у складі фауни України присутні перші три види, повернення росомахи не можна очікувати, рись із 1994 і ведмідь із 2003 р. отримали охоронний статус згідно з Законом «Про Червону книгу України».

Ключові особливості

Найбільш визначною особливістю великих хижих, через яку до них повернута надвисока увага і зоологів, і екологів, і природоохоронців, є наступна тріада, фактично єдина для всієї їх гільдії:

1) це «верхівкові хижаки», відомі також як апексні хижі (*apex predator*), тобто види, які посідають у структурі фауністичних угруповань і трофічних пірамід найвищі щаблі, тобто які полюють на будь-кого, але не є об'єктами полювання інших. Цей термін в українськомовній літературі вперше з'явився тільки кілька років тому [Жила 2023]. Як відмічено згодом,

«Попри неможливість управління екосистемами в цілому, мисливські види, які формують дві важливі гільдії — великих фітофагів та апексних (верхівкових) хижаків, — є ключовими групами тварин у формуванні й регуляції багатьох інших складових біоти, і їхні впливи є важливими регуляторними факторами функціонування екосистем у цілому» [Загороднюк 2024]. Такі особливості є головною характеристичною рисою великих хижих.

2) це закономірно рідкісні види, які в силу власних біологічних особливостей представлені розрідженими популяціями, оскільки важливою переду-

мовою їх успішного існування є територіальність, що дозволяє контролювати обсяги необхідних харчових ресурсів, проте й вимагає великих нефрагментованих територій для існування стабільних поселень.

Звісно, територіальність характерна і для багатьох інших видів, зокрема та передусім хижих, від вовка до ласки, проте у випадку великих хижих потреби в територіях і відповідних харчових ресурсах є надвеликими, через що масштаби територій їхнього існування, а так само моніторингу і, звісно, охорони є найбільшими в ряду будь-яких видів, тобто в цьому вони також «верхівкові».

3) це види великих просторів, часто непримітного способу життя і небажаних прямих контактів (з ними), тому їхні дослідження не можуть бути точковими (як у випадку з гризунами, землерийками чи кажанами) і вимагають організації складної системи моніторингу — від довгих маршрутів з аналізом слідів життєдіяльності (відбитків лап, нир, поїдей, посліду, міток, шерсті) до індивідуального мічення та автоматичних візуальних фіксацій.

Очевидно, що перша система даних вимагає неординарних знань, а школи слідопитів професійного рівня в Україні фактично відсутні¹. Натомість, нові технічні засоби — від секвенування ДНК до різного роду логерів, фотопасток і віддаленого відеоспостереження вимагають не так кваліфікації (принаймні зоологічної), як належного фінансування, адміністративної підтримки та методичного супроводу, що за сучасних умов найпростіше реалізовувати в системі установ природно-заповідного фонду, де є достатня кількість універсальних дослідників, які в силу специфіки своєї роботи максимально наближені до природи.

Ключові віхи

Важливо відзначити кілька ключових напрямків розвитку і проміжних підсумків досліджень, які на сьогодні сформувалися і досягнуті в Україні. Обмежимося останніми 50 роками, в які сформувалося й діяло Українське теріологічне товариство, праці якого вміщено у цьому томі.

Стисло розглянемо п'ять складових такої активності.

1. Монографії й дисертації

Великі хижі не часто були об'єктами уваги через складність збору матеріалів у стислі терміни, які відводяться для виконання проєктів або підготовки дисертацій, а то й планових тем. Серед таких тем варто назвати ключові та найбільш примітні, всі вони зреалізовані вже після 2000 р.

1) невелика, проте вагома та свого часу дуже корисна для започаткування дискусій щодо статусу вовка далеко не тільки в Карпатах книга Ю. Васідлова з колегами «Вовк у Карпатах» [Васідлов *et al.* 2001];

¹ Мова про слідопитів рівня С. Жили й М. Роженка, а також досвідчених мисливців, насамперед вовчатників, а раніше й ведмежатників, яких наразі ніхто не наслідує, бо простіше взяти пробу на генетичний аналіз, навіть не будучи впевненим, чи то послід хижого, або у затишному офісі спостерігати online за фото- чи відеофіксаторами, встановленими деінде в лісі.

2) дисертація і монографія О. Слободяна з біології карпатської популяції ведмеда бурого [Слободян 2008]; на диво, це видання майже не цитоване у працях, представлених в цьому збірнику;

3) підготовлена до захисту (2007), проте так і не захищена через примхи долі дисертація С. Жили, видана слідом як монографія «Вовк в Поліському природному заповіднику і його околицях: моніторинг, просторова структура, екологія, менеджмент» [Жила 2009];

4) дисертація М. Шквирі «Поширення, особливості екології та поведінки вовка (*Canis lupus*) на території України» (2008) та серія видань, включено з «Конфлікт людина-хижак на території України» [Шквиря 2012] та популярним виданням «Хижі хроніки» [Шквиря 2023];

5) колективна монографія за матеріалами кількох грантів 2009–2010 та 2013 рр. «Ведмідь бурий (*Ursus arctos*): проблеми збереження та дослідження популяції в Україні [Дикий & Шквиря 2015].

В рамках проекту, за яким виконана більшість публікацій, представлених у цьому виданні, підготовлено і посібник «Методики обліку рисі, ведмеда та вовка» [Вихор *et al.* 2022], вільно доступний в інтернеті. Так само до цього списку здобутків варто віднести два випуски Теріологічного бюлетеню *Novitates Theriologicae*: випуск 4 (2001) «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн (Матеріали Школи-семінару, Поліський природний заповідник, 15–17 грудня 2000).» [Загороднюк 2001] та поточний випуск 18 під назвою «Моніторинг популяцій ведмеда і рисі в Україні» (2025).

Варто також назвати імена колег, які готували дисертації про великих хижих (як основних об'єктів або одних з ключових об'єктів), і про яких підготовлено відповідні нариси у довіднику теріологів України (в дужках випуск бюлетеню *Novitates Theriologicae*), за абеткою:

Василь Абеленцев (NT14), Володимир Бондаренко (NT14), Євген Боровик (NT14), Анатолій Волох (NT15), Сергій Гашак (NT15), Борис Голов (NT14), Ігор Гурський (NT14), Ярослав Довганич (NT15), Іван Делеган (NT14), Микола Дюков (NT16), Сергій Жила (NT15), Юрій Ільяхін (NT16), Олександр Кислюк (NT15), Олександр Корнєєв (NT14), Олег Пилипчук (NT15), Василь Придатко-Долін (NT15), Микола Роженко (NT15), Надія Ружіленко (NT15), Зоя Селоніна (NT15), Віктор Сіренко (NT15), Олексій Слободян (NT16), Володимир Титар (NT15), Костянтин Татаринів (NT14), Іван Турянин (NT14), Костянтин Філонов (NT14), Микола Шарлемань (NT14), Людмила Шевченко (NT15), Ігор Шейгас (NT15).

У статтях про цих колег є чимало інформації як щодо досліджень, так і бібліографії їхніх праць. Окрім того, до бібліографічних оглядів маємо віднести статтю «Публікації про великих хижих ссавців України» [Загороднюк & Дикий 2001], а також бібліографію в усіх згаданих тут виданнях².

² Важливо відзначити, що в монографії О. Слободяна щодо біології карпатського ведмеда [Слободян 2008] список літератури взагалі відсутній, проте у виданні «Ведмідь бурий ...» 2015 р. це компенсовано «Бібліографічним показником» на 587 позицій (упорядник І. Скільський).

2. Конференції й семінари

Великі хижі здавна розглядалися як шкодочинні види, чисельність яких треба регулювати. Прикладами є книжка О. Корнєєва «Вовк та його знищення» [Корнєєв 1950] та видання типу «Мисливські звірі України» [Корнєєв 1960], «Промислові звірі Радянських Карпат» [Турянін 1974] та ін. Пройшло і декілька мисливських конференцій у 1970–1980-х роках; для огляду історії мисливських лабораторій і конференцій див.: [Загороднюк 2024].

Минуло небагато часу, і фахівці усвідомили реальність втрат великих хижих і необхідність перегляду їхнього статусу, в також налагодження системи їх моніторингу. Цьому присвячено низку конференцій, серед них:

- 1) «Великі ссавці Карпат» — семінар зі статусом «міжнародної екологічної конференції» (Івано-Франківськ, 8 вересня 2000 р.), з публікацією матеріалів у форматі окремого збірника [Великі... 2000];
- 2) «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн» — VII Теріологічна школа-семінар у Поліському заповіднику 15–17 грудня 2000 р., за матеріалами якої впорядковано окремий випуск *Novitates Theriologicae* [Загороднюк 2001], де вміщено й звіт [Загороднюк & Шквиря 2001];
- 3) «Великі хижі ссавці України: їх моніторинг та охорона» (семінар, Поліський заповідник, 19–24 січня 2002 р.; семінар зібрав 15 фахівців з різних куточків України; звіт: [Загороднюк *et al.* 2002])

Окрім того, велику увагу темі хижих приділяли на щорічних теріошколах. Серед них: VI Теріологічна школа-семінар «Макротеріофауна, її сучасний стан та перспективи збереження» (біостанція Тернопільського педуніверситету у заказнику «Голицький», 28.09–2.10.1999); XVI Теріошкола «Динаміка популяцій і хижацтво» (Поліський природний заповідник, 26–31.10.2009); XXI Теріошкола «Мисливська та раритетна теріофауна: управління популяціями» (РЛП Міжрічинський та НУБіП, 21–24.05.2015). Огляд звітів про всі школи див.: [Загороднюк & Очеретна 2019].

І особливої уваги в історії досліджень хижих посідає Поліський стаціонар, започаткований і упродовж близько 10 років опікуваний Сергієм Жилою за участі колег з НУБіП (В. Тищенко), ІЗАН (І. Загороднюк) та багатьох активних студентів, серед них О. Бурдо, З. Петрів, А. Сагайдак, З. Хованова, М. Шквиря. Це були польові школи з відпрацювання методик стеження і картування хижих та аналізу слідів їхньої життєдіяльності (відбитки лап, послід, нори, поїди). Матеріали про стаціонар не раз представлялися у публікаціях [Загороднюк *et al.* 2002; Жила & Шквиря 2005] і на сайті Теріологічного товариства, а на щорічних теріошколах незмінно один вечір присвячувався круглому столу групи HELP³ [Загороднюк & Дикий 2005], започаткованої ще на V Теріологічній школі у 1998 р. [Загороднюк *et al.* 2002].

³ Цей бекронім «HELP» є мнемонічною назвою, що означає «Help European Large Predators».

Рис. 1. Учасники Теріологічної школи «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн» у Поліському природному заповіднику, що проходила 15–17 грудня 2000 р. на базі Поліського природного заповідника і була організована за найактивнішої участі С. Жили; фото з архіву автора. На цій зустрічі була й велика польська делегація на чолі з А. Єнджейовським. Загалом було 8 таких зустрічей цього циклу, остання відбулася 23–25 січня 2004 р.

3. Організаційна і медійна активність

Окрім суто мисливських інтересів щодо великих хижих, в парадигмі чого таких звірів розглядали як фактор збитків мисливським господарствам, оскільки хижі контролювали весь приріс видів-жертв (свиней, сарн, зайців тощо), в суспільстві ширилася увага до хижих як важливих компонентів фауністичних угруповань. Останнє вимагало розробки методик моніторингу і, понад те, стали ширитися ідеї охорони макрофауни, надто верхівкових хижих, долі яких цілком залежали від прихильності людини.

Одним із першим примітних організаційних заходів стало створення однієї з чотирьох секцій Українського теріологічного товариства — секції мисливських звірів (на базі відділу фауни і систематики хребетних ІЗАН). І хоча ця секція переймалася переважно ратичними і хутровими звірами, її напрямком дозволив активізувати й дослідження великих хижих. Навіть було написано монографію про великих хижих, яку її авторка Л. Шевченко (ННПМ) так і не видала, а безцінний рукопис передала молодому поколінню. Одним з явних здобутків цієї колеги стало внесення до Червоної книги України рисі (1994) і ведмеда (2003). Останню ідею активно підтримано групою HELP, і про те була відповідна публікація [Делеган & Делеган 2001].

Восени 2012 р., на основі доробків групи HELP й за ініціативою Л. Шевченко та участі автора проведено низку заходів щодо створення Міжвідомчого центру з моніторингу й охорони великих хижих в Україні⁴.

Врешті, за участі В. Домашлінця, М. Шквирі та автора за підтримки директора Департаменту охорони природних ресурсів та екомережі Мінприроди М. Томахіна розроблено «Положення про Науково-консультативну раду з охорони хижих ссавців при Мінекології» (архів автора 19.12.2012). За півроку (08.07.2013) таку раду створено наказом № 304 «Про Міжвідомчу робочу групу при Міністерстві екології щодо збереження хижих тварин»). Подальші революційні події та війна не дали розвинутися цим ідеям.

Важливо відмітити і численні медійні проекти. Серед них — серія публікацій на формування позитивного бачення хижих, у т.ч. й статті автора й С. Жили в журналі ЕКЗО циклу «Вовки в Україні: людина на фоні вовка» і «... вовк на фоні людини» (2003). Примітною подією стала книжка С. Жили «Вовче-брате, вибач мене грішного» [Жила 2008]. Видано брошуру «Конфлікт людина-хижак на території України» [Шквиря 2012], а згодом і популярну книжку «Хижі хроніки» [Шквиря 2023].

4. Міжнародні ініціативи в Україні

Ключову роль в розвитку активності в напрямку міжнародної співпраці відіграли прямі контакти науковців і чиновників з західними колегами, завдяки чому ініціювалися й відповідні рішення і визнання на національному рівні. З наукових контактів значну роль у розвитку співпраці мали польські теріошколи за участі польських колег (передусім школа у грудні 2000 р. та у січні 2002 р.). І першим в Україні оглядом, вміщеним в матеріалах школи 2000 р., що актуалізував ці процеси, стала стаття «Європейські ініціативи в галузі охорони великих хижих ссавців» [Шквиря *at al.* 2001]. Ця стаття фактично стала програмною і містить найголовніші ідеї, актуальні й дотепер.

Тоді ж розвинулася активність Міністерства екології, власне його Управління біоресурсів і ключового його фахівця — Володимира Домашлінця, який активно співпрацював з Українським теріологічним товариством в частині багатьох ініціатив, включно з угодою EUROBATs (чому присвячено том 1 Праць Теріошколи), Бернською конвенцією (том 2). У 2001 р. за ініціативою Управління й підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні реалізовано проект «Великі хижі ссавці України», яким керував автор, а серед виконавців були А. Волох, І. Дикий, С. Жила, О. Кондратенко та ін.

У співпраці з Управлінням біоресурсів і сформувалася згадана Консультативна рада, а згодом і відповідні плани дій (ПД) 2021 р. Варто зазначити, що плани дій для охорони окремих видів були започатковані в Україні ще у

⁴ У автора збереглися листи до Міністра екології І. Зайця, до Держкомлісу і до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища за травень–вересень 2012 р.

2001–2006 рр. [напр., Бізіля *et al.* 2006]⁵, проте планів дій щодо ведмедя й рисі у тодішніх виданнях ще не було.

Все це робилося в узгодженні з міжнародними ініціативами. Зокрема у 2000 р. розробці планів дій зі збереження окремих видів велику увагу приділив Постійний комітет Бернської конвенції, у т.ч. було розроблено плани дій для всіх трьох наявних в Україні видів великих хижих:

- Action plan for the conservation of the brown bear in Europe (*Ursus arctos*). *Nature and Environment*, 2000, **114**: 1–69.
- Action plan for the conservation of the Eurasian Lynx in Europe (*Lynx lynx*). *Ibidem*, 2000, **112**: 1–70⁶.
- Action plan for the conservation of wolves in Europe (*Canis lupus*). *Ibidem*, 2000, **113**: 1–86. [за: Годлевська & Фесенко 2010].

Примітною віхою став огляд поточного стану рисі у Європі: «Статус та збереження рисі євразійської (*Lynx lynx*)», з розділом про Україну (с. 206–213) [von Arx & Breitenmoser 2004].

Важливим зрізом знань про стан популяцій великих хижих в Європі став огляд 2013 р. «Статус, управління та поширення великих хижих — ведмедя, рисі, вовка та росомахи — в Європі», виданий у двох томах: загальна частина і звіти країн [Kaczensky *et al.* 2013a–b]. У наявній в мережі версії тому 2 Україну згадано 15 разів, проте сам том не має розділу «Україна».

Важливою віхою стали карпатські ініціативи, серед яких — «Міжнародний план дій щодо збереження великих хижих тварин та забезпечення екологічної зв'язності в Карпатах», що реалізується в межах «Карпатської конвенції» [Papp *et al.* 2020], а також огляд «Моніторинг великих хижих у Карпатських горах» [Hackländer *et al.* 2021], в якому є й розділ «Україна» (автори А.-Т. Башта і В. Домашлінець) [Bashta & Domashlinets 2021].

5. Поточна активність та поточне видання

Умовно поточний період можна вести від початку війни, з 2014 р. Сучасна дослідницька активність щодо великих хижих в Україні має декілька незалежних складових, з яких вирізняються п'ять основних:

- (1) традиційна активність колег, які незмінно займаються темою моніторингу і дослідження великих ссавців — передусім мова про полісько-київське ядро (Поліський заповідний, Чорнобильська зона, Міжріччинський парк і чотири київські осередки у форматі ІЗАН, НУБіП, ННПМ та Зоопарк, Міндовкілля);
- (2) львівський осередок, де здавна і постійно досліджують тему великих хижих (передусім в університетах Львова — НЛТУ та ЛНУ, а також в академічних установах — ДПМ та Інституті екології Карпат НАН України);

⁵ Вперше в українському законодавстві термін «Плани дій» з'являється 2002 р. в Законі України «Про тваринний світ» (Відомості Верховної Ради України, 2002, № 14, ст. 97; URL). Важливо нагадати, що весь пласт міжнародної співпраці в галузі природоохоронних ініціатив тісно пов'язаний з людиною, яка все це і привела в Україну, разом із ратифікацією міжнародних угод і фінансуванням проєктів — Ярославом Мовчаном [Гардашук & Загороднюк 2019].

⁶ Відомий як: Breitenmoser, U., C. Breitenmoser-Würsten, H. Okarma, [et al.]. 2000. *Action Plan for the Conservation of the Eurasian lynx (Lynx lynx) in Europe*. Council of Europe, Strasbourg, 1–68.

- (3) великі заповідні об'єкти Карпат, в яких присутні стабільні популяції великих хижих і їм роками приділяється незмінно велика увага (передусім КБЗ і КНПП);
- (4) новосформовані дослідницькі осередки з увагою до хижих звірів і виразними вміннями шукати грантову підтримку (Івано-Франківськ і Львів);
- (5) численні заповідні установи й об'єкти, залучені до виконання грантів, звичайно без попередньої підготовки фахівців (передусім незліченні західно-поліські й карпатські національні парки).

Власне, участь у цьому збірнику була пропорційна порядковому номеру цих груп. Понад те, колег першої груп прийшлося шукати і вговорювати, позаяк «вал» матеріалу від колег останньої групи був таким же зашкальним, як і їхня глибина занурення у тему. Останнє вимагало надзвичайних зусиль упорядників і надто редактора для доведення матеріалів до публікабельного стану, оскільки рівні підготовки авторів дуже різнилися, як і обсяги матеріалів. Проте все вдалося здолати завдяки злагодженої роботі всіх колег, залучених у процес підготовки видання. І тут необхідно сказати декілька важливих загальних зауважень щодо розвитку теми.

Передусім, практика оголошення намірів про публікацію матеріалів дуже дисциплінує колег і факт майбутньої публікації забезпечує відповідальніше відношення авторів до змісту їхніх звітів. По-друге, завдяки таким зусиллям ми маємо на коло дуже гарне зведення про сучасний стан досліджень, навіть з огляду на неможливість залучити всіх достойних колег. По-третє, за фактом маємо нове сформоване дослідницьке ядро, яке освоїло практику моніторингу з обліком великих звірів за слідами життєдіяльності, за допомогою фотопасток, шляхом збору анкетних даних.

Нарешті, проведені організаторами останнього циклу досліджень (як слідує з представлених документів, під егідою WWF-Україна) семінари й тренінги з організації моніторингу популяцій ведмеда та рисі, навіть з огляду на обмежені просторові мірила (за фактом до 200 км навколо Львова), стали важливою віхою у підготовці нових фахівців, які напевно продовжать подібні практики. І це дає надію на те, що моніторинг триватиме довго.

Післямова

Від редколегії видання висловлюю подяку організаторам системи моніторингу за роботу із залучення фахівців і узагальнення даних, надто І. Дикому та його соратникам у проєкті організації моніторингу. Дяка й авторам, які спромоглися підготувати свої нариси і витримати редакторський прес, оскільки видання Українського теріологічного товариства не публікуються у «авторській редакції». У підсумку маємо велику роботу, достойну продовження й наслідування. Окрема подяка нашим досвідченим колегам А. Волоху, С. Гащак, В. Домашліню, І. Мерзлкіну, які разом із автором цих рядків погодилися взяти участь у підготовці збірника і чия участь вирівняла перегин у географії досліджень і дослідників. Дяка також колегам, що долучилися до редагування цього нарису, надто З. Баркасі (англомовні корекції), І. Скільському (бібліографічні уточнення) та В. Яковлеву (вичитка рукопису).

Література

- Бізіля, К. М., В. С. Гавриленко, А. Ф. Гамор, [et al.]. 2006. *Плани заходів щодо збереження популяцій видів флори та фауни, що занесені до Червоної книги України та в міжнародні Червоні переліки в межах установ природно-заповідного фонду*. Державна служба заповідної справи, Український НДІ екологічних проблем. ВД Райдер, Харків, 1–160. ISBN 966-8246-64-0
- Васілдів, Ю., С. Новак, Р. Мислаєк. 2001. *Вовк у Карпатах*. Сіверсія, Івано-Франківськ, 1–72. ISBN 966-7515-17-6 [URL](#)
- Великі... 2000. *Великі ссавці Карпат. Матеріали міжнародної екологічної конференції (Івано-Франківськ, 8.09.2000)*. [без ред.]. Сіверсія, Івано-Франківськ, 1–67. ISBN 966-7515-05-2
- Вихор, Б., І. Дикий, С. Тимочко, [et al.]. 2022. *Методику обліку рисі, ведмеда та вовка*. WWF-Україна, 1–62. ISBN 978-617-8055-17-2 [URL](#)
- Гардашук, Т., І. Загороднюк. 2019. Ярослав Мовчан (1957–2017): життя задля збереження природи. *Geo&Bio*, **17**: 148–156. [CrossRef](#)
- Гашак, С. 2008. Про досвід автоматичного фотографування диких тварин у Чорнобильській зоні. *Праці Теріологічної Школи*, **9**: 28–36. [URL](#)
- Годлевська, О., Г. Фесенко (ред.). 2010. *Фауна України: охоронні категорії*. Довідник. Київ, 1–80. <http://goo.gl/DytVw9>
- Делеган, І. В., І. І. Делеган. 2001. Обґрунтування необхідності занесення ведмеда бурого (*Ursus arctos*) до Червоної книги України. *Novitates Theriologicae*, **4**: 53–56. [URL](#)
- Дикий, І. В., М. Г. Шквиря (ред.). 2015. *Ведмідь бурий (*Ursus arctos*): проблеми збереження та дослідження популяції в Україні*. ТОВ «СІК Груп Україна», Київ, 1–135. ISBN 978-617-7092-57-4 [URL](#)
- Жила, С., М. Шквиря. 2005. Діяльність стаціонару з вивчення великих хижих на базі Поліського заповідника. *Novitates Theriologicae*, **5**: 83. [URL](#)
- Жила, С. М. 2008. *Вовче-брате, вибач мене грішного*. ПП Фірма Друк, Коростень, 1–300. ISBN 978-966-8598-33-3 [URL](#)
- Жила, С. М. 2009. *Вовк в Поліському природному заповіднику і його околицях: моніторинг, просторова структура, екологія, менеджмент*. Поліський природний заповідник. Селезівка, 1–190.
- Жила, С. 2023. Шакал (*Canis aureus*) на півночі Полісся України: виявлення у природі, статус та повільне розселення. *Theriologia Ukrainica*, **26**: 96–104. [CrossRef](#)
- Загороднюк І. (ред.). 2001. *Великі хижі ссавці України та прилеглих країн (Матеріали Школи-семінару 15–17 грудня 2000)*. Київ, 1–72. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 4). [URL](#)
- Загороднюк, І., І. Дикий. 2001. Публікації про великих хижих ссавців України. *Novitates Theriologicae*, **4**: 63–70. [URL](#)
- Загороднюк, І., М. Шквиря. 2001. Звіт про Школу-семінар «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн». В кн.: Загороднюк І. (ред.). *Великі хижі ссавці України та прилеглих країн*. Київ, 57–59. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 4). [URL](#)
- Загороднюк, І. В., І. В. Делеган, І. В. Дикий, С. М. Жила. 2002. Проблеми вивчення і моніторингу популяцій хижих ссавців України. (Підсумки семінару в Поліському заповіднику 2002 року). *Науковий вісник. Український Державний лісотехнічний університет*, **12** (3): 48–54. [URL](#)
- Загороднюк, І., І. Дикий. 2005. Положення про Координаційний центр з охорони великих хижих ссавців (група HELP). *Novitates Theriologicae*, **5**: 81–82. [URL](#)
- Загороднюк, І., К. Очеретна. 2019. Теріологічні школи та публікації про них. *Theriologia Ukrainica*, **18**: 166–168. [URL](#)
- Загороднюк, І. 2024. Мисливствознавство та мисливські лабораторії в Україні за 100 років: трансформації ідей та інституцій. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 146–169. [CrossRef](#)
- Коваль, Н., В. Шеверя. 2025. Великі хижаки в Ужанському національному природному парку: реєстрація, облік та моніторинг. *Novitates Theriologicae*, **17**: 80–87. [CrossRef](#)
- Корнєєв, О. П. 1950. *Вовк та його знищення*. Українське товариство охорони природи і Рада УТМР. Держсільгоспвидав, Київ, Харків, 1–104.

- Корнєєв, О. П. 1960. *Мисливські звірі України*. Київ, 1–44.
- Турянin, I. I. 1974. *Промислові звірі Радянських Карпат*. Ужгород, 1–96.
- Мигулін, О. О. 1938. *Звірі УРСР (матеріали до фауни)*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–426. [URL](#)
- Слободян, О. О. 2008. *Короткий нарис історії вивчення бурого ведмедя в Українських Карпатах*. ДКД, Івано-Франківськ, 1–160. [URL](#)
- Шквиря, М., З. Петрів, Л. Хованова. 2001. Європейські ініціативи в галузі охорони великих хижих ссавців. *Novitates Theriologicae*, 4: 10–13. [URL](#)
- Шквиря, М. Г. 2012. *Конфликт человек-хищник на территории Украины*. Принт Квик, Киев, 1–72.
- Шквиря, М. 2023. *Хижі хроніки: як полюють, кохають та ворогують ведмеді, леви і вовки*. Віхола, Київ, 1–200. ISBN 978-617-8257-09-5
- Arx, von, M., C. Breitenmoser. 2004. Status and conservation of the Eurasian lynx (*Lynx lynx*) [Lynx Survey Europe 2001]. *KORA*, 19: 1–330. [URL](#)
- Bashta, A.-T., V. Domashlinets. 2021. Ukraine. In: Hackländer, K., J. Frair, O. Ionescu. *Large Carnivore Monitoring in the Carpathian Mountains*. University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, 58–71. [URL](#)
- Gashchak, S., C. L. Barnett, N. A. Beresford, [et al.]. 2022. Estimating the population density of Eurasian lynx in the Ukrainian part of the Chernobyl exclusion zone using camera trap footage. *Theriologia Ukrainica*, 23: 47–65. [CrossRef](#)
- Hackländer, K., J. Frair, O. Ionescu. 2021. *Large Carnivore Monitoring in the Carpathian Mountains*. University of Natural Resources and Life Sciences, Vienna, 1–71. [URL](#)
- Kaczensky, P., G. Chapron, M. von Arx, [et al.]. 2013a. *Status, Management and Distribution of Large Carnivores – Bear, Lynx, Wolf & Wolverine – in Europe. Part 1*. European Commission, 1–72. [CrossRef](#)
- Kaczensky, P., G. Chapron, M. von Arx, [et al.]. 2013b. *Status, Management and Distribution of Large Carnivores – Bear, Lynx, Wolf & Wolverine – in Europe. Part 2 (Country summaries)*. European Commission, 1–200. [CrossRef](#)
- Papp, C.-R., H. Egerer, K. Kuraś, [et al.]. 2020. *International Action Plan on Conservation of Large Carnivores and Ensuring Ecological Connectivity in the Carpathians*. UNEP Vienna Programme Office & Secretariat of the Carpathian Convention, Vienna, 1–22. [URL](#)

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Великі хижі в Україні — від розрізнених досліджень до системи моніторингу: особливості й ключові віхи. — Розглянуто весь комплекс даних щодо історії й організації досліджень, моніторингу й охорони великих хижих в Україні. Наведено характеристику складу групи «великі хижі», представлені найбільшими видами всіх наявних родин (в історичні часи 4 види, наразі наявні три). Охарактеризовано ключові особливості групи, включно з поняттями апексних хижаків, ступенів раритетності та існування у великих просторах. Розглянуто основні етапи розвитку знань і активностей щодо великих хижих за п'ятьма розділами — монографії й дисертації, конференції й семінари, організаційна і медійна активність, міжнародні ініціативи, поточна активність. Всі ці розділи супроводжено бібліографічними посиланнями на оглядові праці, монографії й збірники праць.